

літніх. Сьогодні виникла нагальна потреба в прийнятті змін до КК України, які б передбачали види покарань, спеціально розраховані на осіб зазначеного віку з урахуванням їхніх біологічних, психологічних та соціальних особливостей.

Література

1. Кримінальний кодекс України від 5 квітня 2001 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2001. – №25-26.
2. Про міліцію: Закон України від 20 грудня 1990 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=565-12>.
3. Про пенсійне забезпечення: Закон України від 05 листопада 1991 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=1788-12>.
4. Про військовий обов'язок і військову службу: Закон України від 25 березня 1992 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=2232-12>.

Анотація

Коновалова А.Ю. Покарання як засіб кримінально-правового впливу в механізмі протидії злочинності неповнолітніх. – Стаття.

Одним з найпоширеніших та ефективних засобів кримінально-правового впливу на злочинність є покарання. За загальним правилом, воно повинно призначатися кожній особі, яка вчинила злочин і вина якої доведена у суді.

У статті аналізуються види покарань, які передбачені законодавцем для неповнолітніх. Зазначається, що вони не можуть повною мірою виконувати роль кримінально-правових засобів у механізмі протидії злочинності неповнолітніх.

Ключові слова: покарання, кримінально-правовий вплив, злочинність неповнолітніх.

Summary

Konvalova A.J. Punishment as means of criminal and legal influence in the mechanism of counteraction to juvenile delinquency. – Article.

Punishments are one of the most widespread and effective remedies of criminal-legal influence to the criminality. By the general rule it should be appointed to each person who has committed a crime and which wines proved in court.

In this article the author analyzed kinds of punishments which are provided by the legislator to the minors. It's important to emphasize that they cannot carry out the full role of criminal-legal means in the mechanism of counteraction to the criminality of minors.

Key words: punishment, criminal and legal effect, juvenile crime.

УДК 343.261-053.6

Н.Л. Березовська

ЕФЕКТИВНІСТЬ ЗАСТОСУВАННЯ ПОЗБАВЛЕННЯ ВОЛИ ДО НЕПОВНОЛІТНІХ

Одними з основних завдань кримінального законодавства є забезпечення гарантованих прав та законних інтересів громадян, у тому числі злочинців, вдосконалення заходів їх соціально-правового захисту, а також впровадження

правових норм, які сприяють індивідуалізації та диференціації кримінальної відповідальності та покарання, відповідають принципам гуманізму, справедливості, індивідуалізації, економії заходів кримінальної репресії. Саме тому в КК України вперше закріплено окремий розділ (XV), присвячений особливостям кримінальної відповідальності та покарання неповнолітніх. Вперше у кримінальному законодавстві містяться особливі положення щодо видів покарання неповнолітніх. Законодавець закріпив окрему статтю (98) в Кримінальному кодексі, де передбачив види покарань, що можуть бути застосовані до неповнолітнього злочинця: 1) штраф (як основне та додаткове покарання); 2) позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю (як додаткове покарання); 3) громадські роботи; 4) виправні роботи; 5) арешт; 6) позбавлення волі на певний строк (як основні покарання). Особливістю наведеної системи є те, що вона як і ст. 51, так і ст. 98 КК України побудована, починаючи з менш суворого до більш суворого покарання. На сьогодні найбільш суворим покаранням, що може бути застосоване до неповнолітнього злочинця, є позбавлення волі на певний строк.

Ми вчинили спробу проаналізувати положення КК та КВК, наук кримінального профілю з приводу застосування даного виду покарання, вказати на недоліки та деякі позитивні моменти позбавлення волі, запропонувати зміни та доповнення до кримінального та кримінально-виконавчого законодавства, які б покращили застосування позбавлення волі на певний строк. Для досягнення поставлених цілей, слід звернутися до питання сутності даного виду покарання.

Взагалі система покарань неповнолітніх повинна бути покликана створювати можливість здійснення судовими органами диференційованого підходу до вибору покарання неповнолітньому й бути спрямованою на переорієнтацію судової практики на досить широке застосування більш м'яких покарань, в основному покарань, не пов'язаних з позбавленням волі. Такий підхід, як уявляється, найбільш перспективний, бо будь-яка ізоляція неповнолітніх від суспільства й поміщення їх у кримінальне середовище веде до деградації особистості. Про це свідчать численні дослідження вітчизняних і зарубіжних вчених, таких, як Е.В. Болдирев, В.Д. Єрмаков, Г.М. Міньковський, В.В. Невський, А.Б. Сахаров, та ін. Складність застосування видів покарання до неповнолітніх злочинців сьогодні полягає також у тому, що до них майже неможливо застосовувати які-небудь інші види покарання, не пов'язані з позбавленням волі. Хоча вчені неодноразово вказували, що ізоляція від суспільства у формі позбавлення волі – особливо сувора форма державного примусу й до неповнолітніх вона повинна застосовуватися як надзвичайний захід (В.Д. Єрмаков, І.І. Карпець, Г.М. Міньковський, А.Б. Сахаров та ін.). А за даними судової статистики, до 40% засуджених неповнолітніх не працювали і не навчалися до засудження. Реальна можливість призначення неповнолітньому злочинцю покарання, не пов'язаного з позбавленням волі, у цей час зведена до мінімуму. Однією з причин є та, що існуючі види покарання, не пов'язані з ізоляцією від суспільства, не розширюють на практиці можливості суду у виборі справедливої міри покарання. Саме тому до неповнолітніх найбільш широко застосовується покарання, пов'язане з ізоляцією

від суспільства, – позбавлення волі на певний строк. Проблеми покарання у виді позбавлення волі неповнолітніх є дуже актуальними для України та обумовлюються обов'язком точного виконання актів міжнародно-правового характеру із цих питань, діючого кримінального й кримінально-виконавчого законодавства України, необхідністю вдосконалення системи заходів, спрямованих на надання допомоги засудженим до позбавлення волі на певний строк неповнолітнім, на постпенітенціарний вплив і здійснення контролю за ними.

У науковій літературі проблемами позбавлення волі взагалі та неповнолітніх, зокрема, удосконаленням цього виду покарання займалися З.А. Астеміров, І.М. Гальперін, С.І. Демєтьєв, О.М. Джужа, В.М. Дрьомін, М.Н. Гернет, Ф. Ліст, В.О. Меркулова, О.С. Міхлін, В.В. Панкратов, В.Ф. Пирожков, А.Б. Сахаров, Л.С. Халдеева, Г.Ф. Хохряков, Є.Г. Ширвіндт, Н.Г. Яковлева та ін. Однак дослідження позбавлення волі неповнолітніх на певний строк у світлі проведених у країні правових, соціальних і економічних реформ в останні десятиліття, заснованого на діючих актах міжнародно-правового характеру, кримінальному та кримінально-виконавчому законодавстві України, детально не провадилися, ці питання є досі проблемними та вимагають подальшої теоретичної розробки. При цьому статистичні дані Державного департаменту України з питань виконання покарань свідчать, що серед неповнолітніх, які відбувають покарання у виді позбавлення волі на певний строк, значний відсоток осіб, які реально відбувають цей вид покарання повторно [1]. Тому закономірним є питання про ефективність і доцільність його застосування до неповнолітнього в тих значних масштабах, які ми відмічаємо сьогодні. У відповідності до ст. 63 КК України покарання у виді позбавлення волі на певний строк полягає в ізоляції засудженого та поміщенні його на певний строк до кримінально-виконавчої установи. Стаття 102 КК України вказує на особливість застосування цього виду покарання до неповнолітніх і закріплює, що неповнолітні, засуджені до покарання у виді позбавлення волі, відбувають його у спеціальних виховних установах. Сутністю даного виду покарання і його основною ознакою є ізоляція засудженого від суспільства шляхом поміщення неповнолітнього в закриту установу, забезпечення охорони й здійснення за ним постійного нагляду. Ізоляція як правообмеження спричиняє й інші, пов'язані з нею негативні наслідки для засудженого, такі, як обмеження волі пересування й вибору місця проживання, визначення розпорядку дня, вибору роду занять, можливості за власним розсудом організувати дозвілля й т. ін. Ізоляція як примус і характерна риса позбавлення волі виступає як вимушена міра, бо вона суперечить еству буття людини й принципу недоторканості особи. У цьому зв'язку вона повинна: носити правовий характер; застосовуватися вузьким колом суб'єктів (судом) в інтересах захисту суспільства; виконуватися спеціальними органами й в установах зі спеціальним режимом; діяльність з її застосування й виконання підконтрольна й може бути оскаржена; бути обмежена тимчасовими рамками й не повинна становити повної відірваності конкретної людини від зовнішнього світу. Окремі автори трактують ізоляцію від суспільства як часткову, тобто від невеликого кола осіб, а не від усього суспільства [2]. Це обґрунтовується тим, що режим виконання

позбавлення волі все-таки допускає різні форми взаємодії засудженого й суспільства (за допомогою засобів масової інформації, листування з рідними й близькими тощо). Інші вчені заперечують таке розуміння ізоляції, обґрунтовуючи це тим, що розрив і навіть тимчасове порушення соціальних зв'язків у всіх випадках веде до дезадаптації особистості в суспільстві. У ч. 2 ст. 102 КК України законодавець чітко закріпив положення про незастосування позбавлення волі до тих неповнолітніх, які вперше вчинили злочин невеликої тяжкості. Цим, вважаємо, законодавець врахував особистість злочинця, а саме неповноліття винного, врахував особливості його розвитку і, з огляду на те, що неповнолітня особа перебуває ще на стадії формування особистості з урахуванням ступеня вчиненого злочину, повністю відмовився від застосування до неповнолітнього за вчинений злочин невеликої тяжкості покарання у виді позбавлення волі. Згідно ч. 1 ст. 102 КК України, покарання у виді позбавлення волі особам, які не досягли на момент вчинення злочину вісімнадцятирічного віку, за загальним правилом, не може бути призначене на строк понад 10 років (як і КК Російської Федерації у ст. 88 та КК Республіки Білорусь у ст. 115), а у випадках вчинення особливого тяжкого злочину, поєданого з умисним позбавленням життя людини, – не більше п'ятнадцяти років. Таким чином, за Кримінальним кодексом України, максимальний строк покарання у виді позбавлення волі для неповнолітніх не відрізняється від максимального строку цього покарання, призначуваного для дорослих злочинців. Позиція законодавця з цього приводу не зрозуміла. Ми вважаємо, що до неповнолітніх цей вид покарання, а тим паче на тривалий термін, повинен застосовуватися дуже обережно. Саме при призначенні позбавлення волі неповнолітнім суд не повинен забувати про принцип гуманізму. На нашу думку, у виняткових випадках, коли суд прийде до висновку про недоречність застосування інших видів покарання до неповнолітньої особи, яка негативно характеризується, скажімо, у разі вчинення особою особливо тяжкого злочину, призначення позбавлення волі неповнолітньому має відповідати принципам гуманізму і максимальний строк позбавлення волі, як і при застосуванні інших видів покарання до неповнолітніх (цим, вважаємо, законодавець доводить встановлену у п. 3 ч. 1 ст. 66 КК України тезу, що неповноліття саме по собі визнається пом'якшуючою обставиною), повинний бути скорочений удвоє. Про доречність скорочення строків покарань для неповнолітніх злочинців свідчить і законодавча новела. Так, Закон України «Про внесення змін до Кримінального та Кримінально-процесуального кодексів України щодо гуманізації кримінальної відповідальності» [3] закріпив скорочення мінімального строку позбавлення волі на певний строк для неповнолітніх до шести місяців. До цього моменту діяло положення КК України у редакції 2001 р., згідно з яким мінімальний строк позбавлення волі був один рік. Тобто для неповнолітніх з дня опублікування вказаного закону мінімальний строк був скорочений наполовину від передбаченого до цього. Вважаємо, законодавець виявив принцип гуманізму, як було вказано і в самій назві закону, та принцип індивідуалізації знову довів, що неповноліття саме собою є пом'якшуючою обставиною.

Ефективність будь-якого виду покарання, як відомо, визначається його здатністю досягати поставлених перед ним цілей. В юридичній літературі висловлюється думка про те, що наша пенітенціарна система не справляється певною мірою з покладеним на неї завданням – виправленням засуджених, що головне – це кара, а виправлення і виховання на даному етапі, як категорія, не повинна мати місце [4]. Такі думки нам здаються необґрунтованими. Тим паче, коли йдеться про виправлення неповнолітніх злочинців. Законодавець цілями позбавлення волі, як, втім, і покарання взагалі, закріпив, у відповідності до ст. 50 КК України, кару, виправлення засуджених, а також запобігання здійсненню злочинів як засудженими, так і іншими особами. Якщо головною метою покарання у виді позбавлення волі визнати кару, то даний вид покарання, як і діяльність виконуючих його пенітенціарних установ, варто вважати цілком ефективною. Якщо ж в основі даного виду покарання поставити виправну й профілактичну роль позбавлення волі (що відповідає всім міжнародно-правовим та національним джерелам права), то ситуація перестає бути настільки однозначною. Режим відбування покарання у виховній колонії, активна виховна робота, суспільно корисна праця, загальноосвітнє й професійно-технічне навчання повинні привести до виправлення найбільш педагогічно занедбаних неповнолітніх. У той же час передбачається, що застосування позбавлення волі до неповнолітніх повинне справити і дієвий попереджувальний вплив як на самого неповнолітнього, так і на одноклітків злочинця з нестійкими звичками, схильних до вчинення злочинів. В останні роки опубліковано ряд робіт, у яких подана критична позиція стосовно спеціального та загального запобігання, виправного потенціалу покарання у виді позбавлення волі [5]. У цих роботах цілком обґрунтовано, на наш погляд, стверджується, що сутність покарання у виді позбавлення волі глибоко суперечлива, оскільки в процесі його виконання виникають такі негативні процеси і явища, які не тільки істотно ускладнюють процес досягнення мети виправлення, але й найчастіше виключають можливість досягнення подібного результату. Невипадково, аналізуючи ефективність даного покарання, Г.Ф. Хохряков відзначає, що більшість фахівців ставляться до нього більш як до вимушеного явища, ніж до бажаного [6].

На Європейській конференції в Берліні в травні 2000 року з проблеми «Реалізації європейських норм в галузі позбавлення волі, а також санкцій і заходів громадського впливу» наголошувалося не на застосуванні покарання, а на застосуванні заходів саме громадського впливу на злочинця [7]. Хотілося б доповнити, що у випадках, коли неповнолітнім вчинено злочин і його виправлення неможливе без призначення йому покарання, це твердження могло б бути складовою покарання, так як застосування будь-якого позитивного впливу більш суттєво, коли йдеться про неповнолітнього злочинця, який, як погоджуються вчені кримінального профілю, є особою, яка піддається виправно-трудовому впливові та здатна виправитися. І саме виправно-трудова діяльність справляє позитивний вплив на злочинця при застосуванні будь-якого покарання. Тому кримінальне законодавство повинне бути побудоване саме з урахуванням даних положень. Система покарань переважно повинна містити саме види покарань,

пов'язані з виправно-трудохим впливом, інакше покарання буде відігравати роль лише відплати і ніяк не виправлення особи, яка вчинила злочин і, вірогідніше, якщо не виправиться, вчинить його ще раз. На нашу думку, суспільство повинне будувати кримінальну політику, спрямовану не в минуле, а саме в майбутнє. Спрямовувати свої зусилля не на те, щоб відплатити, а інколи і в більш суворій формі, за вчинене суспільно-небезпечне діяння, а на те, щоб у майбутньому ця особа не вчиняла злочину. На суперечності, властиві покаранню у виді позбавлення волі, у свій час звертав увагу А.Я. Яковлев, відзначаючи, що при засудженні до покарання у виді позбавлення волі людина відривається від життя в нормальних умовах, ізолюється від суспільства, потрапляє в обстановку, що різко відрізняється від життя на волі; засуджені утримуються в оточенні інших злочинців, де можливість взаємного «зараження» негативними звичками значно зростає; перебування в місцях позбавлення волі позбавляє людини самостійності, привчає до пасивного сприйняття навколишнього світу [8]. М. Райт наголошував на тому, що «в'язниці дорого коштують, навіть якщо їх перевантажити і створювати у них нелюдські умови. Ще дорожче обходиться створення гуманніших умов: виникає потреба у робочих місцях, навчанні та людських стосунках, так само як і допомога у подоланні наслідків позбавлення волі як такого» [9]. При відбуванні позбавлення волі особа ізолюється від суспільства, що може призвести в майбутньому зміну місця проживання, навчання або роботи. Позбавлення волі помітно послабляє соціально корисні зв'язки засуджених. Позбавлення волі саме по собі справляє психотравмуючий ефект. Сама обстановка місць позбавлення волі нерідко призводить до виникнення у неповнолітніх негативних емоцій, неврозів, психічних зривів, агресивної поведінки, спрямованої іноді на самого себе, а найчастіше зовні – на порушення режиму відбування покарання, посягання на особистість інших.

Невипадково тому VIII Конгрес ООН із запобігання злочинності й поведіння із правопорушниками на Кубі в 1999 р. розробив нову концепцію розвитку системи покарань, що була прийнята ООН і рекомендована державам-членам ООН для використання при реформуванні національних і правових пенітенціарних систем. У концепції вказується, що застосування позбавлення волі лише в невеликій мірі захищає суспільство від злочинності, особливо повторної. Позбавлення волі, як було визнано, є найменш ефективним, але у той же час найбільш дорогим видом покарання. Тому застосовуватися воно повинне лише як надзвичайний захід за тяжкі злочини відносно тих злочинців, які становлять небезпеку для суспільства [10]. Цілком згодні із цим твердженням і вважаємо, що це в першу чергу стосується застосування позбавлення волі на певний строк до неповнолітніх злочинців, вплив на яких цього покарання, у більшості положень, негативний. Уявляється, що в ч. 2 ст. 102 КК України слід внести зміни та викласти частину в такій редакції:

«2. Позбавлення волі неповнолітнім може бути призначено лише за вчинення умисних тяжких, пов'язаних із фізичним насильством над особою та особливо тяжких злочинів».

У цьому зв'язку як зарубіжний, так і вітчизняний досвід боротьби зі злочинністю (особливо зі злочинністю неповнолітніх) показує помилковість і не виправ-

даність широкого застосування покарання у виді позбавлення волі. На сьогоднішній день більшістю вчених і практиків уже не оспорується твердження про те, що ізоляція засудженого від суспільства не є ефективним способом виправлення злочинця.

Узагальнення й аналіз практики застосування даного покарання свідчить про те, що неповнолітнього варто позбавляти волі тільки у виняткових випадках, коли інші заходи кримінально-правового впливу не можуть дати належного ефекту.

Література

1. Офіційний сайт ДДУПВП. – [Режим доступу]: www.kmu.gov.ua
2. Черное А.Д. Лишение свободы как вид уголовного наказания. М, 1998. – С. 25; Селиверстов В.И. Уголовно-исполнительная система России на рубеже XXI века // Россия на рубеже тысячелетий: сб. тр. – М., 2000. – С. 223; Стручков Н.А. Советское исправительно-трудовое право. Общая часть. М., 1963. – С. 35-36 та ін.
3. Закон України «Про внесення змін до Кримінального та Кримінально-процесуального кодексів України щодо гуманізації кримінальної відповідальності»//Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2008. – №24. – Ст. 236.
4. Шульгін М.Ф. Реалізація кримінальної відповідальності у процесі виконання покарання у вигляді позбавлення волі // Держава і право. – 2001. – С. 97.
5. Дрьомін В.М. Зменшення тюремного населення: пошук нових шляхів // Актуальні проблеми політики. – 2001. – Вип. 10-11. – С. 238-244.
6. Хохряков Г.Ф. Наказание в виде лишения свободы: оценка эффективности // Сов. гос. и право. – 1989. – № 2. – С. 65.
7. Зубков А.И. Реализация европейских норм в области лишения свободы // Бюллетень Мин-ва юстиции Российской Федерации. – 2000. – №8. – С. 75.
8. Яковлев А.М. Об эффективности исполнения наказания // Сов. гос. и право. – 1964. – № 1. – С. 101-102.
9. Райт М. Чи здатне відновне правосуддя зменшити навантаження на систему карного судочинства//Відновне правосуддя в Україні. – 2005. – № 4. – С. 7.
10. Максимова Н. Гуманізація покарань – крок до громадянського суспільства // Соціальна практика та соціальна робота. – 2001. – № 1. – С. 34.

Анотація

Березовська Н.Л. Ефективність застосування позбавлення волі до неповнолітніх. – Стаття.

На основі кримінального, кримінально-виконавчого законодавства, літератури та практики застосування покарань до неповнолітніх досліджена ефективність застосування до неповнолітніх позбавлення волі на певний строк. З'ясовані причини широкого застосування позбавлення волі на певний строк до неповнолітніх. Пропонуються шляхи вирішення проблеми.

Ключові слова: неповнолітні, позбавлення волі, кримінальне законодавство.

Summary

Berezovska N.L. Efficiencies of application of imprisonment to minor. – Article.

On the basis of the criminal and criminally-executive legislation, literatures and practice of application of punishments to under-ages it was investigated an efficiency of application to under-ages of imprisonment for certain term. The reasons of wide application of imprisonment for certain term to under-ages are established. Ways of the decision of this problem are offered.

Key words: juveniles, imprisonment, criminal law.